

Μνήμων

Τόμ. 12 (1989)

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΔΥΣΗ

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

doi: [10.12681/mnimon.433](https://doi.org/10.12681/mnimon.433)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ Ρ. (1989). Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΔΥΣΗ. *Μνήμων*, 12, 235–238. <https://doi.org/10.12681/mnimon.433>

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΔΥΣΗ

Στὶς μεσαιωνικὲς κοινωνίες οἱ δικαστές, οἱ δικηγόροι, μὲ δυὸ λόγια αὐτὴ ἡ νέα *classe de robe* ποὺ κάνει ἔντονη τὴν παρουσία της ἀπὸ τὸν 13ο αἰ., δὲν παρεμβαίνει μονάχα στὴ διευθέτηση κάποιων κοινωνικῶν συγκρούσεων ἀλλὰ συμμετέχει ἐνεργὰ στὴν κατασκευὴ ἑνὸς πολιτισμικοῦ μοντέλου.

Πῶς ἀντιλαμβάνονται οἱ δικαστὲς τὸν χρόνο; ποιὲς εἶναι οἱ ἔννοιες καὶ οἱ νοοτροπίες ποὺ ἀφοροῦν στὸν χρόνο καὶ μεταφέρονται ἢ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τοὺς δικαστές;

Ἐξαρτῶμε μὲ τὴ σειρά στὸ νόμο, στὸ ἔγκλημα καὶ στοὺς διαδίκους καὶ ἄς ἐξετάσουμε τὴ λειτουργία τοῦ χρόνου γιὰ καθένα ἀπὸ αὐτούς.

Οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν σίγουρα δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἀποσαφηνίσουν τὶς ἰδέες μας γιὰ τὸν χρόνο τοῦ μεσαιωνικοῦ δικαίου· ἴσως ὅμως μποροῦν νὰ εἶναι μερικὴ συνεισφορά στὴ μελέτῃ τῆς κοινωνικο-πολιτισμικῆς ἱστορίας τῆς μεσαιωνικῆς Δύσης.

(α) Ὁ χρόνος τοῦ νόμου

Ἡ μεσαιωνικὴ παράδοση εἶναι εὐπειθὴς πρὸς τὸ παρελθόν. Τὴ διακρίνει ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ ἔθιμο καὶ τὸ ἀγκίστρωμα σὲ μιὰ παλαιὰ τάξη πραγμάτων ποὺ μπορεῖ νὰ διαιωνίζεται. Ἡ ἐπανάληψη μιᾶς πράξης τὴν καθιστᾷ νόμιμη.

Στὸ ἐρώτημα ἂν θὰ πρέπει νὰ ἀλλαχθεῖ ὁ νόμος ὅταν παρουσιαστεῖ κάτι καλύτερο ὁ Θωμάς ὁ Ἀκινάτης ἀπαντᾷ ἀρνητικά, ἀφοῦ «κάθε ἀλλαγὴ πυρπολεῖ καὶ μειώνει τὴν ἐξαναγκαστικὴ δύναμη τοῦ κανόνα». Ὁ μεσαιωνικὸς νόμος πρέπει νὰ εἶναι παλαιὸς γιὰτὶ κάθε ἀλλαγὴ ὀδηγεῖ στὴν παρακμὴ! Ἐξαρτῶμε παρατηρήσουμε γενικότερα ὅτι στὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ ὄροι *modernus* καὶ *novus*, ὅπως καὶ τὰ παράγωγά τους, δηλώνουν ἔννοιες ἀξιολογικὲς μᾶλλον παρὰ χρόνο. Ἡ κατηγορία τοῦ «νεωτερισμοῦ» ἐναντία στοὺς αἰρετικούς εἶναι ἕνα ἐπίφοβο μέτρο ποὺ ἐπισύρει τὴν κοινωνικὴ κατακραυγὴ.

Ἀνάλογα, στὸν τομέα τοῦ δικαίου, ὁ νέος νόμος ἐνέχει μιὰ ἀντίφαση: εἴτε προκύπτει ἀπὸ τὸν παλαιό, ρητὰ ἢ ἔμμεσα, εἴτε συγκρούεται μαζί του, καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ὁ νέος νόμος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι κατώτερος· ἡ ἀλήθεια δὲν μεταβάλλεται μὲ τὸν χρόνο. Ἐτσι, ἡ νομοθετικὴ μεταρρύθμιση στὸν Μεσαίωνα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ παρὰ ὡς ἀποκατάσταση ἑνὸς παλαιοῦ νόμου ποὺ καταπατήθηκε. Αὐτὴ ἡ βαθιὰ πεποίθησις ἐξασφαλίζει τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸ ἔθιμο, τὸ κάνει «λελογισμένο» (*raisonable*) καὶ «ὠφέλιμο» (*profitable*). Σύμφωνα μὲ ἕνα γαλλικὸ ἔθιμο κώδικα ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὸ 1389 (*Grand Coutumier de France*), «...ἔθιμο εἶναι ἕνα λελογισμένο κατεστημένο, ἀγραφο, ἀπαραίτητο καὶ ὠφέλιμο γιὰ κάποιες ἀνθρώπινες ἀνάγκες καὶ τὸ κοινὸ ὄφελος τῆς χώρας,

1. F. Kern, «Law and constitution in the Middle Ages», *Studies in Medieval History*, Ὁξφόρδη 1939.

φυλάσσεται από τὸν πρίγκηπα καὶ εἶναι γνωστὸ σὲ ὄλους ἐδῶ καὶ σαράντα χρόνια...»². Σαράντα χρόνια λοιπόν, δυὸ γενιὲς δηλαδή, χρειάζονται γιὰ νὰ σφραγιστεῖ στὴ συλλογικὴ μνήμη ἡ ἀρχαιότητα καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ἀξία τοῦ ἐθίμου.

Τὸν 12ο καὶ 13ο αἰ. οἱ ἀγρότες στὴ Γαλλία ἐξεγείρονται κατὰ τῶν *malae consuetudines*, τὰ «κακὰ ἔθιμα», ποὺ εἶναι οἱ νέες ἀπαιτήσεις, οἱ καταχρήσεις δηλαδή τῶν ἀρχόντων, πρὶν οἱ νέες ὑποχρεώσεις κατοχυρωθοῦν στὴ συλλογικὴ μνήμη³. Οἱ ἐπαναστατημένοι Ἄγγλοι ἀγρότες τὸ 1378 σκύβουν πίσω στὸ *Doomsday Book* γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὰ προνόμια ποὺ τοὺς ἀφαιρέθηκαν⁴. Ὅταν λοιπὸν τὸ δίκαιο τῶν καταπιεσμένων δὲν παίρνει τὴ μορφή ἐσχατολογικοῦ λόγου γιὰ νὰ προβληθεῖ στὸ μέλλον⁵, ὅπως γίνεται μὲ τὰ μιλεναριστικὰ κινήματα, ἀναζητεῖται στὸ παρελθόν.

Ἔτσι λοιπόν, ἡ μεσαιωνικὴ κοινωνία δὲν ἀναζητεῖ νέες δικαιοῦς μορφές ποὺ νὰ ρυθμίζουν τὴν ὑπαρξή της ἀλλὰ ξαναβρίσκει αὐτὲς ποὺ ἦταν δικές της πρὶν βυθιστεῖ στὴν ἄμαρτία. Ἄλλωστε, ἡ πράξη τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης εἶναι, κατὰ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς, θεϊκὴ βούληση (*divina voluntas*) καὶ ὁ μόνος ἀληθινὸς δικαστὴς ὁ θεός⁶. Κατὰ συνέπεια, κάθε μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια εἶναι μιὰ προσπάθεια ἀποκατάστασης ἐνὸς δικαιοῦς συστήματος ποὺ συχνὰ τοποθετεῖται σὲ ἕναν ὄνειρώδη «χρυσὸ αἰώνα», ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ καιρὸς τῆς βασιλείας τοῦ Ἁγ. Λουδοβίκου. Ἀναγκαστικά, ὅλη ἡ κριτικὴ διάθεση ποὺ ἐμπνέει στοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς ἢ θεὰ τοῦ ἀνεπαρκοῦς δικαστικοῦ συστήματος, στρέφεται πρὸς τὰ ἄτομα ποὺ ἐπανδρῶνουν τὸν δικαστικὸ μηχανισμό: ἀμελεῖς ἢ διεφθαρμένοι ἀξιωματοῦχοι, πολυλογάδες δικηγόροι⁷. Τὸ δίκαιο τῶν λογιῶν μοιάζει λοιπὸν νὰ εἶναι ἐξω-χρονικό, εἶναι θὰ λέγαμε μιὰ συνιστώσα τῆς αἰώνιας θεϊκῆς βούλησης καὶ τάξης τῶν πραγμάτων.

(β) Ὁ χρόνος τοῦ ἐγκλήματος

Σπάνια βρίσκουμε στὰ δικαστικὰ ἀρχεῖα τοῦ Μεσαίωνα ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὴν ἡμερομηνία ἢ τὴν ὥρα ποὺ διαπράχθηκε ἕνα ἐγκλημα. Ἐξαιρεση ὅμως ἀποτελοῦν οἱ συχνὲς ἀναφορὲς στὴ νύχτα: τὸ δειλινὸ (*répuscule*) ἢ τὴν βαθιὰ νύχτα (*magna nox*). Ὁ χρόνος τοῦ ἐγκλήματος μοιάζει νὰ εἶναι σκοτεινός. Στὰ μεσαιωνικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα, γιὰ τὸν ταξιδιώτη ἢ γιὰ τὸν περιπλανώμενο ἰππότη ἡ νύχτα εἶναι γεμάτη κινδύνους⁸ καὶ ἡ κόλαση τοῦ Dante εἶναι ὁ τόπος ποὺ ὁ ἥλιος σωπαίνει. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἔσβησε τὴν παράσταση τῆς νύχτας ὡς καιροῦ ποὺ βασιλεύει ὁ διάβολος. Ὁ Χριστὸς γεννήθηκε νύχτα γιὰ νὰ φέρει τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας σ' αὐτοὺς ποὺ ζοῦσαν στὴν πλάνη τῆς νύχτας. Ὅμως σ'

2. «...Coutume est un raisonnable établissement non escript, nécessaire et profitable pour aucun humain besoing et plus le commun proffit mis au pais, et par le prince gardé et approuvé notoirement par le cour de XL ans»: J. D' Ableiges, *Le Grand Coutumier de France*, ἐκδ. E. Laboulaye, R. Daresté, Παρίσι 1868, σ. 192.

3. R. Fossier, *Paysans d' occident XIe-XIVe siècles*, Παρίσι 1984, σ. 145.

4. R. Hilton, *Bond men made free*, Λονδίνο 1975.

5. N. Cohn, *The pursuit of the Millenium*, Λονδίνο 1970.

6. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγὸ τοῦ J. Gerson στὴς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ.: «Diligite iustitiam», *Oeuvres complètes*, ἐκδ. Mgr. Glorieux, τ. III, *L' oeuvre française*, σ. 519-538.

7. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸ ἔργο του Ph. De Mezières, *Le songe du vieil Pelerin*, ἐκδ. G. W. Coopland, 2 τ., Cambridge 1969.

8. Γενικά γιὰ τὸν φόβο τῆς νύχτας στὸν Μεσαίωνα βλ. D. Delumeau, *La peur en Occident*, Παρίσι 1978, σ. 119-131.

ολόκληρο τὸν Μεσαίωνα ἡ νύχτα παρέμεινε τὸ σύμβολο τῆς ἁμαρτίας, ὁ καιρὸς τῶν διαβολικῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, τῶν μαγισσῶν. Στὰ δικαστικά ἄρχεῖα συναντᾶμε τοὺς φόβους, τὴν ἀνασφάλεια, τὴν ἀγωνία ποὺ προκαλεῖ τὸ σκοτάδι. Ἡ νύχτα εἶναι συνένοχος γιατί τὸ σκοτάδι δίνει στὸν καθένα τὴν εὐκαιρία νὰ κάνει κακό. Ἡ ἀναγνώριση εἶναι δύσκολη, ἡ ἀταξία ἀπειλεῖ τὴν κοινωνικὴ γαλήνη καὶ ὁ διάβολος ἐκμεταλλεύεται τὸ σκοτάδι γιὰ νὰ ἐπηρεάσει τὶς ἀνθρώπινες ὑπάρξεις. Στὰ γαλλικὰ ἔγγραφα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ βασιλιάς ἀποδίδει χάρη (*lettres de rémission*) συναντᾶμε συχνὰ τέτοιες περιπτώσεις: *Τὸ 1385 γιὰ παράδειγμα κοντὰ στὴν Ὁρλεάνη κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς θρησκευτικῆς ὀλονυχτίας, νέοι ἐνδίδουν στὸν πειρασμὸ διαβολικῶν δυνάμεων (par temptation de l' ennemi), ἀρχίζουν νὰ χορεύουν στὴν ἐκκλησία, σβήνουν τὰ φῶτα καὶ βιάζονται μιὰ γυναίκα*⁹.

Στὰ νομικὰ κείμενα ἡ νύχτα δὲν εἶναι μόνο μιὰ συνιστώσα τῶν νοητικῶν παραστάσεων τῆς βίας, ἀλλὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀντικειμενικὸ κριτήριον ποὺ καθορίζει τὴν βαρύτητα τοῦ ἐγκλήματος καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἐκτίμηση τῆς ποινῆς. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἐπιβίωση στοιχείων ποὺ συναντᾶμε στοὺς ἀρχαίους γερμανικοὺς κώδικες. Πάντως, σύμφωνα μὲ ἕνα γαλλικὸ ἐθιμικὸ κώδικα τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰ. (*Somme Rural*), ἡ ἀνθρωποκτονία, γιὰ παράδειγμα, τιμωρεῖται μὲ κρεμάλα, ἐνῶ ὁ δολοφόνος τῆς νύχτας πρὶν κρεμαστῆ σέρνεται σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη¹⁰. Γενικότερα, κανονισμοὶ πόλεων ὅπως ἡ Ανιγνον ἢ ἡ Βενετία διπλασιάζουν τὸ πρόστιμο ὅταν τὸ ἐγκλημα γίνεται νύχτα. Ἡ νύχτα εἶναι ὑποὸν γιὰ τὴν προσωρινὰ σβήνουν ὁ νόμος, ἡ ἐπίβλεψη, ἡ συστολή, ἡ αὐτοσυγκράτηση. Ὁ καθένας εἶναι ὑποψήφιος ὑποπτος καὶ σὲ μερικές πόλεις ἀπαγορεύεται ἡ διακίνηση τῆς νύχτας χωρὶς φῶς. Κι ἂν δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε μιὰ στατιστικὴ τῶν ἐγκλημάτων τῆς νύχτας, γνωρίζουμε τὴν ἀνθρωπολογία τῆς μεσαιωνικῆς νύχτας: στεκόμαστε λοιπὸν στὴν ἐπινοήση μιᾶς θεωρητικῆς νομικῆς ἀπάντησης ποὺ κάνει τὴ νύχτα στοιχεῖο δικαστικῆς ἐπιμέτρησης τῆς ποινῆς ἢ στὴν δημιουργία μιᾶς κοινωνικῆς, ἀστυνομικῆς πρακτικῆς, ὅπως μαρτυροῦν οἱ *Ufficiali della notte* στὴ Βενετία τοῦ 14ου αἰ.¹¹. Τὸ μεσαιωνικὸ δίκαιο εἶναι δίχως ἄλλο μιὰ κατηγορία κοινωνικο-πολιτισμικῆ¹².

(γ) Ὁ χρόνος τῶν διαδίκων

Ὁ χρόνος τοῦ γένους ἔχει πρωταρχικὴ σημασία στὴ συνείδηση τῶν εὐγενῶν στὶς μεσαιωνικὲς κοινωνίες. Οἱ φεουδαλικοὶ ἄρχοντες ἀσχολοῦνται μὲ τὴ γενεαλογία τους, ἀποδίδουν τὴν καταγωγή τους σὲ μακρινούς προγόνους ποὺ εἶναι συχνὰ μορφὲς μυθικές. Ἐπιζητῶντας νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὸ γόητρο τῶν οἰκογενειῶν, ὑπενθυμίζοντας τὴν ἀρχαιότητα τῆς καταγωγῆς τους, ἡ διευθυντικὴ τάξη ἀποκαλύπτει τὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὸν χρόνο. Τὸ δικαστήριο εἶναι ὁ τόπος ὅπου ἡ ἰδεολογία τῆς ὑπεροχῆς γίνεται πρακτικὴ στὶς στρατηγικὲς πειθοὺς τῶν δικηγόρων. Τὸ θετικὸ πορτραῖτο τοῦ κατηγορουμένου στοχεύει τὶς κοινωνικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχὲς ποὺ εἶναι ἀποδεκτὲς ἀπὸ τοὺς δικαστὲς καὶ φτιάχνεται ἀπὸ τὸν δικηγόρο μὲ βάση τὶς κοινωνικὲς καὶ προσωπικὲς ἀρετές. Ἡ εὐγένεια, ἡ οἰκογε-

9. *Choix de pièces relatives au regne de Charles VI*, ἐκδ. Douët d' Arcq, Παρίσι 1864, τ. II, σ. 237-8.

10. M. Bouteiller, *Somme Rural*, ἐκδ. Charondas Le Caron, Παρίσι 1621, σ. 867.

11. E. Pavan, «Recherches sur la nuit venitienne à la fin du Moyen Age», *Journal of Medieval History*, (1981), σ. 339-356.

12. A. Gourevitch, *Les catégories de la culture médiévale*, Παρίσι 1983, σ. 157-211.

νειακή καταγωγή, ή περιουσία που άποκτήθηκε από τους προγόνους προδικάζουν την άθωότητα.

Τò 1439 ένας δικηγόρος στο Parlement de Paris υπερασπίζεται έναν εύγενή που κατηγορείται σε μιá υπόθεση ιδιωτικής εκδίκησης και λέει για τόν τελευταίο ότι είναι «...πολύ εύγενής άρχοντας του οίκου τών Dauphins τής Ήβέρνης που είναι οί πιό εύγενείς τής χώρας από τόν καιρό του Ήουλίου Καίσαρα...»¹³!

Ή πραγματική λοιπόν ισχύς κάποιων άρχόντων εκθειάζεται για τίς μη όρθολογικές ιδιότητές της. Δέν υπάρχει άπόσταση ανάμεσα στο άτομο και τήν οικογενειακή του καταγωγή. Ή τελευταία είναι προϋπόθεση, εικάζει τήν άθωότητα, γίνεται τò σύμβολο τής πολιτικής έξουσίας αλλά και τò μέσο για νά επιβεβαιωθεί και νά διατηρηθεί. Θα μπορούσαμε ίσως νά πούμε ότι υπάρχει κάποια άναλογία με τόν σεβασμό προς τò παλαιό καθεστώς τών πραγμάτων, όσον άφορά στους νόμους. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι όταν ό προσδιορισμός *bourgeois* στη Γαλλία γίνεται τιμητικός —όχι πριν από τά μέσα του 13 αϊ.¹⁴— οί δικηγόροι του Parlement de Paris εντάσσουν τους ισχυρούς άστους πελάτες τους στο ίδιο πολιτισμικό μοντέλο και άποδίδουν και σ' αυτούς παλαιά, τιμητική, οικογενειακή καταγωγή.

Τόν Μεσαίωνα, ό ισχυρός, αυτός που άσκει έπιρροή, είναι αυτός που στους ώμους του βαραίνουν πολλές γενιές, αυτός που ένσαρκώνει έναν φυλετικό χρόνο που είναι και ιστορικός χρόνος. Ή ιστορία οικογενειών, δυναστειών, έξηγεί πτυχές τής μεσαιωνικής ιστορίας. Δέν είναι τυχαίο ότι στα μεσαιωνικά γαλλικά *Geste* σημαίνει «ιστορία» (ιστορία πράξεων, κατορθωμάτων), αλλά και «ήρωϊκή οικογένεια». Οί δικαστές, δέκτες οί ίδιοι αυτής τής ιδεολογίας, είναι ανάμεσα σ' αυτούς που τήν διαιωνίζουν.

Ή χρόνος τών δικαστών του Μεσαίωνα άποσπάται από τò συγκεκριμένο περιεχόμενό του, γίνεται άντιληπτός σε συνάρτηση με ένα όλικό όραμα του κόσμου ή τής κοινωνίας. Καθρεφτίζει άντιστάσεις, καθορίζει συμπεριφορές. Παραμένει διαφορετικός από τόν χρόνο του έμπορου ή τής Ήκκλησίας, έτσι όπως μάς τους έκανε γνωστους ό J. Le Goff¹⁵. Ή χαρακτηρισ τής είναι ιερός, πολιτικός και κοινωνικός.

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

13. Arch. nat. X^{2A} 22, fol. 54 r°.

14. B.Chevalier, *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècle*, Παρίσι 1982, σ. 66.

15. J. Le Goff, «Temps de l' Eglise, temps du marchand», *Pour un autre Moyen Age*, Παρίσι 1977, σ. 46-66.